

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 8 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Alperen BUDAK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Genel Türk Tarihi, Doktora,
alperenbudak92@gmail.com

ORCID ID: 0000 – 0001 – 8810 - 4303

Atıf: Budak, A. (2024). SSCB Dönemi Kazakistan'da Alfabe Değişiklikleri, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 8 (2), s. 150-157.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 18 Kasım 2024 / 24 Aralık 2024

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1587552

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

SSCB DÖNEMİ KAZAKİSTAN'DA ALFABE DEĞİŞİKLİKLERİ

Öz

Türk lehçelerinden Kazakçanın edebi dil olarak kullanılması 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. Rus Çarlığının dil ve eğitim politikalarının belirleyicisi olan dil bilimci ve misyoner Nikolay Ilminskiy tarafından Türk topluluklarını ayırıştırarak yerel dillerin edebi dile dönüştürme siyaseti bu temelde başlamıştır. Her Türk topluluğuna özel bir alfabe üretme çalışması bu temelde Çarlık döneminde başlamıştır. 1922 yılında kurulan SSCB yönetiminin de devam ettirdiği bu politika sonucunda Kazaklar ve Türk toplulukları önce Latin alfabesine geçmiş ardından mahalli farklılıkları da dikkate alınarak ayrı ayrı oluşturulan Kiril alfabesine geçmişlerdir. Böylelikle Orta Asya Türkleri arasındaki farklılıklar derinleştirilip aralarındaki farklar öne çıkarılmış ve Türk toplulukları arasındaki kültürel birlik bozulmuştur. 1920-1940 yılları arasında Kazakların kullandıkları alfabe Arap alfabesinden Latin'e, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçirilerek 20 yıl içerisinde 3 defa alfabe değişikliğine gidilmiştir. Günümüzde bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da, Çarlık ve Sovyet yönetimlerinden kalan bu politikanın etkileri devam etmektedir. Kazakistan'da Kiril alfabesi kullanımı devam ederken Latin alfabesine geçiş planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Kiril Alfabeti, Latin Alfabeti, SSCB

ALPHABET CHANGES IN KAZAKHSTAN DURING THE USSR

Abstract

The use of Kazakh, one of the Turkish dialects, as a literary language began after the second half of the 19th century. The policy of converting local languages into literary languages in order to separate Turkish communities was initiated by Nikolay Ilminskiy, a linguist and missionary who determined the language and education policies of the Russian Tsardom. The work to produce a special alphabet for each Turkish community began on this basis during the Tsarist period. As a result of this policy, which was continued by the USSR administration established in 1922, the Kazakhs and Turkish communities first switched to the Latin alphabet and then to the Cyrillic alphabet, which was created separately by taking into account local differences. Thus, the differences between the Central Asian Turks were deepened, the differences between them were highlighted, and the cultural unity between the Turkish communities was disrupted. Between 1920 and 1940, the alphabet used by the Kazakhs was changed from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and from the Latin alphabet to the Cyrillic alphabet, and the alphabet was changed 3 times in 20 years. Today, the effects of this policy, inherited from the

Tsarist and Soviet administrations, continue in Kazakhstan, which has gained its independence. While the Cyrillic alphabet continues to be used in Kazakhstan, a transition to the Latin alphabet is planned.

Keywords: Kazakh Turkish, Cyrillic Alphabet, Latin Alphabet, USSR

GİRİŞ

Yazı ve alfabe bir milletin, kültürel ve bilimsel birikimlerini aktarmasının en önemli araçlarının başında gelmektedir. Modern dünyada yazılı kaynaklar bir toplumu bir arada tutarak millet olabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bir milleti bölmenin en önemli yollarından biri yine alfabeyle yani geleceğe aktaracağı aracı olan yazı diliyle oynamak olacaktır. Bu nedenle Rus Çarlığı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimleri, Türk topluluklarını hâkimiyeti altına aldıktan sonra bölebilmek için uyguladığı ilk politika yazı dillerini farklılaştırmıştır. Türk toplulukları arasında siyasi ve kültürel birliği koparmak amacıyla yazı birliği yoluyla sağlanacak olan iletişimi koparmayı amaçlamıştır.

Tarih boyunca çeşitli ve geniş sahalara yayılan, ele geçirdikleri bölgelerde önemli devletler kuran Türkler, gittikleri yerlerde çeşitli kültürlerle etkileşimde bulunmuşlardır. Bu süreç boyunca da temas ettikleri çevrelere göre çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Türkler, dört alfabeyle geniş ölçüde kullanmış ve bu alfabeler Türklerin umumi milli alfabeleri olmuştur. Bunlar; Göktürk, Uygur, Arap ve Latin alfabeleridir (Aslan, 2009: 358). Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra Türk dilli yazılarda büyük ölçüde Arap alfabesinin etkisi olmuştur. Arap alfabesinin kullanımı 20. Yüzyıla kadar gelişerek devam etmiştir.

Yüzyıllar boyu zengin sözlü bir edebiyata sahip olan Kazak Türkçesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Diyalektikleri arasındaki farklılıkların azlığı, yabancı kökenli kelimeleri kendi ses uyumuna benzetmesi, kelime hazinesi ve ifade kabiliyeti yönlerinden Türk lehçeleri arasında en zenginlerden biridir. Kazak Hanlıkları döneminden kalma Kazaklara ait az sayıdaki eser ve yazılı kaynakların dili, Çağatayca ve Tatarca olarak yazılmıştır. Çağatay grubunun etkisi altında gelişen yazılı eserlerin yerini 1905 İnkılabı sonrası Kazakça basılan yazılı kaynaklar aldı. Böylelikle Kazak dilinin yazı dilinin yazı dili olarak gelişmesi ve çoğalması bu dönemde başladı (Kutalmış, 2004: 3).

1. Arap Alfabeti ve Arap-Kiril Alfabeleri Dönemi

Kazak Türkçesinin ilk kaynak örneği olarak bilim insanları “Divanı-ı Lügati-t Türk” ve “Kutadgu Bilig” ile Kıpçak dönemine ait olan “Codex Cumanicus” adlı eserleri göstermektedir (Ktanova, 2019: 17). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerel dil olan Kazakça “Dala Vilayetinin Gazeti” adlı gazete ile edebi dil olarak oluşmaya başlamıştır. İlk yerel Kazak dilinin edebi örneklerinin verildiği gazetede Arap alfabetiyle yazılan Kazakça kelimelerin yazımında bazı hataların olduğu gözlemlenmiştir. Arap alfabesinin yetersiz kaldığı görüldükten sonra Kazak toplulukları için daha kullanışlı bir alfabenin gerekliliği görülmüştür (Chtılov, 2008: 5).

Kazaklara özgü alfabenin gerekliliğinin tek nedeni yazı dilinin geliştirilmesi amaçlı olmamıştır. Misyoner ve Şarkiyatçı olan Nikolay İlminskiy liderliğinde Türk coğrafyalarında Hristiyanlığı yaymak isteyen Rus milliyetçi grubu, Türklerin Arap alfabesine dayanan yazı sistemini değiştirerek İslam kültüründen ve Türk gruplarıyla uzaklaşmalarını amaçlamıştır. Özellikle konargöçer Türk boylarının şeklen Müslüman olduklarını belirterek Hristiyanlığa geçişlerini sağlamak amacıyla misyonerlik faaliyetleri geliştirmişlerdir. Konuşma dillerinin farklılığını tespit eden İlminskiy, Kazakları az Müslümanlaşmış olarak görüp Kazaklarla ilgilenmenin işe yarayacağını düşünmüştür (Tuna, 2004: 150). Kazak dilinin temellerine uygun olarak Kazakçanın, Kazaklar tarafından Kiril harfleriyle lehçe özelliklerini muhafaza ederek yazıya geçirilmesi İlminskiy ile başlamıştır. Bu yüzden İlminskiy, Kazakçanın ilk araştırmacısı olarak kabul görmektedir (Kutalmış, 2004: 6).

Bir misyoner olarak Tatar ve Kazakların arasında yaşayan İlminskiy, Kazakçayı çok iyi öğrenmiş ve Kazakça için Kiril alfabesine dayanan bir alfabe geliştirmişti. 1861’de kullandığı Kiril harf sistemini esas alan alfabesi, Kazakçanın Arap alfabesiyle yazıldığı bir dönemde kullanılmıştır. Çünkü bu dönemde Kazaklar kendi dillerini Arap alfabesiyle ama Çağatay (Tatar) imlasına göre yazmaktaydı. Kazakçayı ve Kazakları, Tatar etkisinden çıkarmayı hedefleyen İlminskiy, lehçe farklılıklarını esas alan bir yazı sistemi ve alfabe geliştirmek niyetindeydi. 1897 yılında yayımladığı Kazak Dil Grameri adlı ders kitabında İlminskiy, Kazakların, Arapça-Tatarca alfabeden farklı olarak kendi yöresel ses çıkışlarını tam veremediğini belirterek küçük değişiklikler yapmış ve Rus alfabesine daha yakın bir hale dönüştürmüştür (Ktanova, 2019: 23). İlminskiy’nin oluşturduğu alfabe Kazakçanın kullanımına uygunluğu açısından Kiril alfabesi, Arap alfabesinden daha kullanışlı olmuştur.

İlminskiy’nin başlattığı Kiril alfabesine geçiş sürecinde en önemli çalışmalardan biri de Kazak bilim adamı İbray Altınсарin’e aittir. İlminskiy’nin öğrencisi ve yakın çalışma arkadaşı olan Altınсарin, Kazakçanın ilk dilbilgisi kitabı olan “Kazahskaya Hrestomatiya” adlı eseri yazdı. Bu eserde Kazakça için bir Kiril alfabesini geliştirmiştir. Halk içinde çalışmalar yaparak sözlü edebiyat ürünlerini yazıya geçiren Altınсарin, halk ve filoloji çalışmaları açısından önemli bir birikim sağlamıştır. İlminskiy ile sıkı bir çalışma arkadaşı olan Altınсарin, onun misyonerlik faaliyetlerine katılmamış ve daima karşı çıkmıştır. Rus eğitim sistemini Kazaklar için uygulama çabası gösteren Altınсарin, sistemin ideolojisini kabul etmemiştir (Ayan, 2008: 130).

Arap alfabesinin kullanıldığı Sovyet öncesi dönemde, Kazak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar siyasi iktidarın resmi desteğiyle yapılmamaktaydı. Arap alfabesiyle ve Çağatay edebiyatı etkisiyle devletten bağımsız olarak Kazak toplumundan olan kişiler tarafından yazılı eserler de yayımlanabilmekteydi. Kazak Türkçesi bir yazı dili oluşma devresinde, örneğin Abay gibi Kazak şairlerinin, kendi lehçelerinin yanı sıra Türkistan’daki Türk yazı dili olan Çağatay yazı diliyle ve Arap alfabesiyle de eser vermekteydi (Doğan, 2007: 247). Arap alfabesi tam sesleri karşılamasa da Türkistan’daki Türk toplulukları arasında yazı birliğini sağlamaktaydı. Gazetelerde dahi Kazakçanın Arap harfleriyle kullanımı söz konusuydu. Ancak Arap alfabesinin eksikliği görülmekteydi ve Ahmet Baytursınulu bu meseleyle en çok ilgilenen kişi oldu. Kazak yazı dilinin ve Arap temelli alfabenin ıslah edilmesi konusunu ısrarla savunmaktaydı. Arap alfabesiyle yeni bir alfabe düzenleyerek 1912 yılında bir eser meydana getirdi (Doğan, 2007: 248). Arap alfabesinin kullanışlılığı Sovyet öncesinde ve Ruslardan harici olarak Kazak aydınları tarafından tartışılan bir konuydu. Kazak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında yani Rus Çarlığının bütün Kazak topraklarında hâkimiyet kurmasıyla başlamıştır. Rus eğitim sistemiyle tanışan Kazak aydınları eğitimin sistemli gerekliliğini görerek ıslahat çalışmalarına başlamışlardır. Ancak Rus yönetimi ise Türk Birliğini bozmaya çalışmış ve şeklen Müslüman olarak gördükleri Kazakları, Kiril alfabesinin etkisiyle Rus ve Hristiyan kültür çevresine sokmayı amaçlamaktaydı. 1905 sonrasında görüldüğü gibi Kazak Türkçesinde Arap alfabesiyle gazeteler çıkmış ve halkı aydınlatma çalışmaları yürütmüşlerdir. Fakat Çarlık yönetimi bu politikada pek başarılı olamamıştır. Arap alfabesinin kaldırılması ve Kazakçanın diğer Türk lehçeleri ile farklılaştırılması, Sovyet rejiminin devam ettirdiği politikalar neticesinde oluşmuştur.

2. Latin Alfabesine Geçiş

20. yüzyıl başlangıcında gelişen siyasi akımlar Avrupa’da olduğu gibi Rusya’da ve Kazakistan’da etkili oldu. 1905 yılında gerçekleşen İnkılap ile Rus hâkimiyetinde bulunan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Kazak Türklerinde de milli düşünce hareketleri başladı. Siyasi haklarını demokratik taleplerle savunan Kazak Türkleri, gazete ve siyasi teşkilatlar kurarak Rus Çarlığına karşı hak taleplerinde bulundu. Kazak aydınları, kurdukları örgütlerle sadece hukuki haklarını savunmakla kalmayıp Kazak Türklerinin eğitim ve kültür açısından gelişmesi için de çalışmaktaydı. Bu çerçevede kurulan basın yayın organlarıyla yayın yapan

Kazak aydınları Kazakçanın Arap alfabesine dayalı örneklerini vermişlerdir (Gömeç, 2020: 408).

1916 yılında Çarlık Hükümetinin, Kazak Türklerini askere alma teşebbüsü isyanların çıkmasına neden oldu. 1916'da Türkistan genelinde baş gösteren bu ayaklanmalar sırasında önemli roller üstlenen Alaş Orda Partisi, Bolşevik ihtilalinden de yararlanarak Çarlık Rusya'sının sömürü düzenine son vermek için harekete geçti. Kazak Türklerinin tarihteki ilk ciddi siyasi organizasyonu olan Alaş Orda Hükümeti, Rusya'daki iç savaş esnasında Kızıl ve Beyaz Rus grupları arasında kalmasına rağmen bölgede teşkilatlanmış ve toplumun ihtiyaçları için çeşitli alanlarda ciddi çalışmalar yürütmüşlerdir. Kazak Türklerinin siyasi ve sosyal haklarını müdafaa eden Alaş Orda Hükümeti aynı zamanda ekonomik, kültürel ve basın-yayın gelişmeleri için de çalışmalar yapmıştır. Ancak Bolşevik idare 1918 Mart'ında Alaş Orda Hükümeti'ni dağıttı ve Sovyet Rusya 1919'da Kazaklar için kendine bağlı bir hükümet kurdu. Bu arada 1920 yılı kışının uzaması ve sert geçmesi bir felakete sebep oldu (Gömeç, 2020: 410). Böylelikle Kazak topraklarında Çarlık idaresinin ardından işgali sürdüren Bolşevik idare, eski yönetim alışkanlıklarını benimseyerek bölgeyi maddi ve manevi sömürüye devam etti. Kazak Türklerini suni açıklıkla nüfus olarak yok etmeye çalışan Sovyet idaresi, ilerleyen yıllarda da mallarına el koyarak maddi kaynaklarını da yok etti. Kültürel olarak da yaşam tarzıyla geleneklerini unutturmak amacıyla yerleşik hayat zorlayarak konargöçer Kazak kabileleri kontrol altında tutmaya çalıştı. Kontrol altında tuttuğu Kazaklar ve Türkler için en önemli hamlesi kültürel olarak asimile etmeye çalışmasıydı. Stalin'in Milliyetler Politikası gereği Türk topluluklarını, tarihsel Türk köklerinden ayırmak ve bölgesel farklılıkları çıkarmak amacıyla dil ve yazı olarak ayırıştırma politikası elbette Çarlık döneminin mirası olarak devam ettirildi. Daha önce kişilere bağlı kalan bu politika Sovyet döneminde ise direkt olarak Hükümet kanalıyla yürütüldü. 20. yüzyılın başlangıcında genel Türk Dünyasında olduğu gibi Kazak bölgelerinde de okuma yazma oranı çok düşüktü. Sovyet yönetimi Kazak coğrafyalarını işgal ettikten sonra okuma yazma çalışmalarını Kazak topraklarında da uyguladı. 1918'in başında Verniy (Almatı), Semey, Akmola ve diğer kültürel alt yapıya sahip olan yerlerde okuma yazma bilmeyenler için okullar açıldı (Kazakistan İlimler Akademisi [KİA], 2007: 525). Elbette esas amacı halkın bilinçlenmesi ve ilerlemesi değildi. Sovyet yönetiminin ana hedefi Kazak Türklerini sistemli bir şekilde oluşturulacak olan "Sovyet İnsanı" yaratma projesi kapsamında eğitilmesiydi.

Dil ve yazı olarak ayırıştırma politikası elbette Çarlık döneminin mirası olarak devam ettirildi. Daha önce kişilere bağlı kalan bu politika Sovyet döneminde ise direkt olarak Hükümet kanalıyla yürütüldü. 20. yüzyılın başlangıcında genel Türk Dünyasında olduğu gibi Kazak bölgelerinde de okuma yazma oranı çok düşüktü. Sovyet yönetimi Kazak coğrafyalarını işgal ettikten sonra okuma yazma çalışmalarını Kazak topraklarında da uyguladı. 1918'in başında Verniy (Almatı), Semey, Akmola ve diğer kültürel alt yapıya sahip olan yerlerde okuma yazma bilmeyenler için okullar açıldı (Kazakistan İlimler Akademisi [KİA], 2007: 525). Elbette esas amacı halkın bilinçlenmesi ve ilerlemesi değildi. Sovyet yönetiminin ana hedefi Kazak Türklerini sistemli bir şekilde oluşturulacak olan "Sovyet İnsanı" yaratma projesi kapsamında eğitilmesiydi.

Eğitimin sürdürülebilmesi zor şartlar altında yürütülmekteydi. Maddi kaynakların yetersizliğinin yanı sıra ders kitapları, yardımcı kitaplar ve yazı yazma araç gereçleri yetersizdi. Geçmiş dönemin ağır şartlarını silmek için çeşitli komisyonlar kuruldu. Meselelerin çözümü için çalışmalar yürüttüler. Bu işin organizasyonunu "Cehaleti Ortadan Kaldırma" cemiyeti yönetti. Geçmiş dönemin ağır şartlarını silmek isteyen gençlerin gayretiyle 1928'de "kültürel seferberlik" gerçekleştirildi (KİA, 2007: 526). Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Sovyet yönetimi, geçmişle köklerini tamamen silmek istediği Türk toplulukları için alfabe değişikliğini gündeme getirmiş oldu. 1928 yılından itibaren bu tartışmalar üzerinde durarak Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe yazılarla bağı kopararak dillerinden, tarihlerinden ve edebiyatlarından hatta dinlerinden uzaklaştırmayı amaçladı (Ölçekçi, 2007: 124).

1920 itibariyle Çarlık Döneminden kalma Türk topraklarına fiili olarak hâkim olan Sovyet rejiminin 1928 yılına kadar alfabe meselesi üzerinde durmadığı görülmektedir. Sovyet yönetimi tüm coğrafyalara hâkim gibi görünse de rejiminin devamını sağlamak için denge politikaları yürüttü. Merkezi yönetimini güçlendirmeden bir alfabe değişikliğine girişmek istemeyen Sovyet yönetimi, hâkimiyetini kısmen de olsa sağlamayı başardıktan sonra Kazak coğrafyasını diğer Türk bölgelerinden ayırmak için Latin alfabesine geçiş tartışmalarını başlatmıştır. 1924 yılında Orenburg Kurultayında Nazir Törekulu tarafından savunulan Latin

alfabesine geçiş Sovyet rejiminin görüşlerini yansıtmaktaydı. Ahmet Baytursınulı'nın düzenlediği Arap alfabesinin iyileştirilmesi görüşüne ise Sovyet rejimi tarafından karşı çıkılmaktaydı (Doğan, 2007: 249). Bu dönemde Türkiye dâhil tüm Türk bölgelerinde Arap alfabesinin kullanımı bu görüşü savunmalarında etkili olmuştur. Kazakların tepkisini çekmeden oluşturulabilecek Latin alfabeli bir yazı dili, Kazak Türklerini diğer Türk halklarından yazı kökenli ayırmış olacaktı. Geçmiş köklerinden ve kardeş Türk halklarından kopartacağı Kazak Türklerini ayırıştırma hedeflemekteydi.

1924 yılında Orenburg'ta görüşleri kabul edilmeyen Nazir Törekulu, kongrenin hemen ardından "Jana Alıpbıy" (Yeni Elifba) adında 12 sayfalık bir kitapçık hazırlayarak Kazak Türkçesi için ilk Latin alfabesi tasarısını yayımlamıştır. Sovyet rejimi altında çalışan Nazir Törekulu, Ahmet Baytursınulı'nı Arap alfabesinin iyileştirmesini ırkçı, dinci ve Turancı olarak nitelendirmektedir (Doğan, 2007: 252). Sovyet rejimi görüşlerini yansıtan Törekulu, Arap alfabesine karşı cephe alırken asılsız suçlamalarını Baytursınulı'na yöneltmekteydi. Türk yazı stiline sesli harfler konusunda uygun olmayan Arap alfabesinin değiştirilmesi bu dönemde pek çok aydın tarafında tartışılmaktaydı. Ancak Sovyet yönetimi bu değişikliği Türkiye Cumhuriyeti ile bağları koparması açısından desteklemekteydi. Aynı zamanda ilk aşama olarak Türk aydınlarına Kiril alfabesini kabul ettiremeyecek olan Sovyet yönetimi, Kiril alfabesine geçmek için Latin alfabesini basamak olarak kullanılmaktaydı.

Türkiye Cumhuriyetinden Türk topluluklarını uzaklaştırma kapsamında çalışmalar yürüten Sovyet yönetimi, dolaylı da olsa Bakü'de toplanacak olan Bakü Türkoloji Kurultayının gerçekleşmesini sağladı. Kurultay'da tarih, etnografya, terminoloji, alfabe, terim, imla, öğretim metodları, akraba ve komşu dillerin karşılıklı etkileşimi, Türk lehçelerinin yazı dili sorunları, ortak yazı dili ve Türk lehçelerinin tarihi meseleleri tartışıldı (Durmuş, 2019: 44). Kazakistan'ı temsilen bu Kurultay'da A. Baytursınulı, E. Omarov ve T. Şonanov katılmıştı. Kurultay sırasında Türk Sovyet Cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçmesi savunularak ilericilik olduğu ve büyük bir kazanım sağlayacağını vurgulanmaktaydı (Doğan, 2007: 255). Sovyet yönetimi Arap alfabesi ve Latin alfabesi üzerine gerçekleştirilen tartışmaları izlerken elbette Kiril alfabesinin kabul edilmesini istemekteydi. Ancak Rusya Türklerinin gözünde Kiril alfabesinin olumsuz etkisini bildiklerinden dolayı Latin alfabesini gizli de olsa desteklemişlerdir. Bu desteklerini de Türk-Müslüman toplumun, eğitim ve kültürel açıdan gelişmesini hedeflediklerini söyleyerek savundular. Ancak Ermenilerin ve Gürcülerin kendi milli alfabelerini değiştirmeleri için herhangi bir destekte bulunmamışlardır (Gömeç, 2020: 411). Gerçekten bir toplumun çağdaş bilimlerin yapıldığı bir dile kavuşmalarını istemiş olsalardı Gürcü ve Ermenilerin kendi milli alfabelerini değiştirmelerini de destekleyebilirlerdi. Gürcü ve Ermeni halkların alfabelerini değiştirmeleri konusunda taraf olmayan ve herhangi girişimde bulunmayan Sovyet yönetimi Türk Dünyasını birbirinden ayırmak için alfabeti üzerine sürekli tartışmalar yürütmüştür.

Bakü Kurultayının ardından çalışmalara hız kazandırmayı amaçlayan Stalin, emrindeki bilim insanlarını emirler vererek çalışma yürütmelerini istemiştir. 19 Ocak 1927 tarihinde Kazakistan Halk Komiserliği Şurasının aldığı kararla "Yeni Kazak Alfabeti Merkezi Komitesi" oluşturuldu (Doğan, 2007: 256). Latin alfabesi ve Arap alfabesi üzerine tartışmaların sürdüğü sırada Latin alfabesi üzerine çalışmalar başladı. Elbette bu dönemde M. Moldabayev öncülüğünde doğrudan Rus Kiril alfabesine geçişi savunan kişiler de bulunmaktaydı. Tartışmaların sürdüğü sırada Stalin'in emriyle Kazakistan Komünist Partisi, Arap alfabesini savunan başta A. Baytursınulı gibi aydınlara karşı sert bir cephe olarak Latin alfabesine geçişi açıkça savundu. Sonuç olarak Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcraat Komitesinin 4. Toplantısı'nda Latin alfabesine geçirilmesi ile ilgili resmi karar imzalandı (Doğan, 2007: 258). Böylelikle 1929 yılından itibaren Kazak Türkleri yazı dilinde Latin alfabesine resmen geçmiş oldu. Bu tartışmalar ve alfabe değişikliği sırasında Sovyet yönetimi tarafından

bilimsellik tamamen saf dışı bırakıldı. Stalin'in etki etmesi sonucunda alfabesi değiştirilen Türk toplulukları arasında Kazaklar da yer aldı.

Ülkede alfabe değişikliğiyle Latin harfli gazeteler, Kazakça Gramer kitapları, sözlükler ve farklı konularda Kazakça kitaplar aktif bir şekilde çıkartılmaya başladı. Yabancı kaynaklardan hem siyasal-ideolojik hem de klasik eserler Kazak Türkçesine çevrilip yayımlandı. Kazak edebiyatındaki birçok önemli eser yeni alfabe ile basıldıktan sonra okuyucularla buluştu. 1 Ocak 1931 tarihli istatistik verilerinde, okuma yazma bilmeyen Kazakların sayısı 1930'da %95 oranındayken bir sene sonra %65'e kadar düşmüştür (Ktanova, 2019: 57). Latin alfabesine geçmenin okuma yazma oranını ciddi şekilde arttırdığı görülmektedir. Kazak edebiyatında önemli eserler Latin alfabesiyle yayımlanmış ve bu sayede ülkede kütüphanecilik hızla gelişmeye başladı. Ancak Sovyet yönetimi için esas amaç okuma yazma oranının artması ve kültürel seviyenin yükselmesi değildi. Temel hedefi Kiril alfabesine geçiş sürecinde basamak olarak Latin alfabesinin kullanılmasıydı. Latin alfabesinin kullanılmaya başlamasının ardından kısa süre içerisinde Kiril alfabesine geçiş konusunda tartışmalar başladı. Merkezi gücü tam anlamıyla ele alamayan Stalin için Kiril alfabesine geçiş süreci için uygun zamanın gelmesi gerekliydi.

3. Kiril Alfabesine Geçiş

Bir toplumun hafızasını yansıtan en önemli araç yazı ise bunu da hatırlatacak olan kişiler yazıları yazan aydınlardır. Toplumu sindirmek ve hafızasını unutturmayı hedefleyen Stalin ve Sovyet Merkezi yönetimi için kendi politikaları önündeki en büyük engel toplumun aydınlarıydı. Bu amaçla Sovyet yönetimi 1928-1931, 1937-1939 (en şiddetlisi) ve 1946-1950 yıllarında üç dönem olmak üzere aydınları tasfiye ederek ve şiddet uygulayarak susturmaya çalışmıştır. Alfabe tartışmalarının ilk başladığı günden itibaren aydınlara karşı ölüm ve hapis cezaları uygulayan Stalin yönetimi toplumu korkutmayı amaçlamıştır. Böylelikle uygulayacakları baskı politikalarına çıkacak karşı sesleri susturmayı amaçlamaktaydılar. Latin alfabesine en şiddetli şekilde karşı çıkan A. Baytursınulı da 1929 yılında tüm ailesiyle beraber sürgün edilmiştir (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2019: 58). Stalin Sovyet ve Rus kültürünün tamamen tesis edebilmek için öncelikle aydınları temizleme ihtiyacı duymaktaydı. Merkezi yönetim gücünü kazandıktan sonra uygulayacağı politikaları öncesinde halka ve aydınlara korku iklimi yayarak tüm uygulamalarının sorunsuz şekilde hayata geçirilmesini istemekteydi.

1929 yılında Latin alfabesinin kabulünün ardından Kazakistan'da Sovyet yönetimine bağlı kişiler tarafından ortaya Kiril alfabesine geçiş meselesi ortaya atıldı. Ancak bu sırada yaşanan tutuklamalar, sürgünler, hapisler ve ölümler nedeniyle Kazak aydınlının gücünün kırılması sonucunda ortaya atılan görüşlere karşıtlık yok gibi gösterildi. 1940 yılına doğru 11 yıl kullanılan Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş, Arap alfabesinde Latin'e geçişin aksine hiç tartışmalı olmadı. İttifaksız büyük toplantı ve konferanslar düzenlenmeden, bilimsel tartışma olmadan ve fazla hazırlıksız bir şekilde Kiril alfabesine geçiş tamamlandı. Bu gelişme ile Sovyet Hükümeti'nin "Böl ve Yönet" politikaları kapsamında aynı dilin lehçelerini konuşan Türk halkının kullandığı yazı sistemlerinin yapay olarak birbirinden farklılaştırılması hedeflenmişti (Ktanova, 2019: 59).

Kazak Türkçesinin Latin harflerinden Kiril alfabesine geçişi Alaş Orda liderlerinin ve Kazak aydınlının toplu bir şekilde imha edilmesinin ardından 1938 yılında tekrar gündeme gelmişti. Toplumun geleceğini düşünen, kültürel gelişimi için çalışan ve milli gücünün yükselmesini hedefleyen fikri hür kişileri yok ettikten sonra Kiril alfabesine geçiş "halkın kendi isteği ile" iddiasıyla çok kısa zamanda gerçekleşti. 20 Aralık 1939 ve 15 Ocak 1940 tarihleri arasında Kazakça için Kiril alfabesinin kabul edilmesi 26 gün gibi çok kısa bir sürede sonuçlandı (Doğan, 2007: 261). Stalin'in talimatıyla Latin alfabesine geçişi övenler aradan 11 yıl geçtikten sonra bu sefer Latin alfabesini kötülerken Kiril alfabesini övmekteydi. Latin'e

karşı çıkan aydınlar ise bu sefer “Latinci” olarak suçlayıp emperyalizmin sembolü olan bir alfabeği terk etmek gerektiğini savunmaktaydılar. Ayrıca bu talebin de yerel halktan geldiğini ve hiçbir zorlama olmaksızın geçildiğini vurgulamaktaydılar. 27 Ağustos 1940 tarihinde ise resmi olarak Kazak halkının, Latin alfabesi yerine Kiril alfabesine geçtiğini açıkladılar (Kutalmış, 2004: 8).

1940 tarihinden itibaren Kazak Türkçesi, Kiril alfabesiyle yazılmaya başlanmış ve Kazak Türkçesindeki sesli harf sayısı 14’e ulaşmıştır (Doğan, 2007: 263). Latin alfabesiyle gelen sesli harflerin benzerliği ile oluşan diğer Türk lehçeleri arasındaki dil birliği bozulmuş ve farklılıklar artmıştır. Yeni alfabe Türk dünyasındaki oluşacak yazı ve dil birliğinin önüne geçerken Rus dilinin özellikleri de Kazak Türkçesine derin etki etmiştir. Türk dillerindeki benzer seslerin farklı harflerle gösterilmesi ise özellikle seçilmiştir (Ölçekçi, 2007: 125). Türk halkları birbirleriyle konuştuklarında anlama sorunu yaşamazken yazıların okunmasında ise birbirlerini anlama sorunu yaşamaya başlamışlardır. Bu durum yazı birliğini parçalarken Kazak Türkçesine Rusça sözcüklerin çok fazla girmesine neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Sovyet yönetimi Rusçayı Türk halkları için “Ortak Dil” konumuna yükseltmiştir.

Kazakları Türk topluluklarından koparmak, Arap ve Latin harfleri ile yazmış aydınların etkisini kırmak, Ruslaştırma siyasetini hızlandırmak, farklı milletler için yazı sistemi oluşturmak, terimlerin Rusçasını yaygınlaştırmak ve yazı dilinin imla sorunlarında karışıklık yaşatmak için Kiril alfabesini dayatan Sovyet yönetimi, bu politikasını aydınları imha ederek zorla kabul ettirmiştir. Ancak Kazak halkı doğal yeteneğiyle üç alfabeği de ana hatlarıyla öğrenmiş ve okuma yazmayı becermiştir. Sovyet yönetimi Ruslaştırma politikasında Kiril alfabesiyle büyük bir başarı kazanmıştır. 1940 yılından sonra Kiril alfabesine geçişi tamamlanan Kazakistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra Kiril alfabesine devam etmiştir. Ancak günümüzde ise Türk topluluklarıyla birlik ve Avrupa medeniyetini kolayca takip edebilmek adına Latin alfabesine geçiş süreci başlamıştır. Yine de 1940 yılından 2020 yılına gelinen sürede Kiril alfabesiyle çok önemli ilmi çalışmalar yürütülmüştür. Bu önemli çalışmaların tecrübelerinin aktarımı yeni nesillerin Latin alfabesine geçiş sürecinde önemi dikkate alınmalıdır.

SONUÇ

Gelişmiş dünya milletleri 20. yüzyılda bilim çağına geçişini tamamlarken Türkiye dâhil olmak üzere dünyadaki Türk toplulukları, bilim dilini hangi alfabe ile yapacağı konusunda tartışmaktaydılar. Rus Çarlığının 1917’de yıkılması ve ardından gelen süreçle SSCB merkezi yönetimi Çarlık Hükümetinin Türkler üzerinde uyguladığı emperyalist politikaları miras olarak devralıp sömürsünü arttırarak sürdürmüştür. Bu çerçevede Türk topluluklarını kültürel olarak parçalamayı hedefleyen SSCB merkez yönetimi bu politikaları çerçevesinde ilk önce Türkler arasındaki alfabe birliğini parçalamaya çalışmıştır. 1924 yılında başlayan Latin alfabesine geçirme politikasının iki ana sebebi bulunmaktaydı. Öncelikle yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyetinin alfabesi Arap alfabesine dayanmaktaydı Moskova yönetimi Türkiye’nin hâkimiyeti altındaki Türklere etki yapmasını istememekteydi. Ayrıca 1920’lerde siyasi gücünü tam eline alamayan SSCB yönetimi ilk önce Latin’e geçişi öne sürerek Kiril dayatmasına karşı çıkacak tepkilerden çekinmekteydi. 1928 yılında Türkiye’nin Latin alfabesine geçişi dahi SSCB’nin bu politikasından dönmesine neden olmamıştır. Çünkü Latin alfabesine geçişin temel hedefi Kiril öncesi bir basamak olarak görülmesidir. Stalin ve Moskova yönetimi Latin alfabesine geçişte esasında Kiril alfabesine geçişi amaçlamaktaydı.

Türk boylarının kültürel gelişimi için Kiril ve Latin alfabe propagandası yapanların temel söylevi bu alfabelerin bilim yazısı olduğunu savunmaları olmuştur. Ancak Ermeni ve Gürcülerin alfabelerine dokunmayan Moskova yönetimi asıl hedeflerinin bilim ve kültür amaçlı olmadığını belli etmiştir. 11 yıllık Latin alfabesinin kullanımını ise Kiril alfabesine geçişte kötü

gösterilmiş ve bilim dilinin temel harfleri olan Latin alfabesine düşmanlıkları ise yine bu durumda tezatlıklarını göstermektedir. Esas amaçları Rus kültürünü ve dilini Kiril ile benimsetmek olmuştur. Ağır olan durum ise bilim çağını yakalamaya çalışan Türk toplulukları 1920-2020 yılları arasında 100 yıllık süreçte Arap, Latin, Kiril ve tekrar Latin alfabelerine geçirilerek kısa süre içerisinde ilmi çalışmalar yapması engellenmeye çalışılmıştır. Üstelik bu engelleme Sovyet iktidarı tarafından da kültürel ve bilimsel gelişme olarak gösterilmiştir. Başta Kazak Türkleri olmak üzere Türk toplulukları Türk tarihinden uzaklaştırılmış ve Sovyet idaresine karşı gelen aydınları unutturulmuştur. Ancak bağımsızlıkların kazanılmasıyla Kiril ve Rus kültüründen uzaklaşma başarıyla başlamış, Türk kültürüne, tarihine ve aydınlarına yönelik çalışmalar günümüzde artarak devam etmektedir. Sovyet yönetimi ne kadar unutturmaya ve asimile etmeye çalışsa da bu politikasında başarılı olmadığı bu çalışmalarla ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdieva, R. (2017). “Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 104-119. <https://doi.org/10.30563/turklad.357305>

Aslan, B. (2009). “Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40), 357-374.

Ayan, E. (2008). “İbıray Altınsarin ve Nikolay İvanoviç İlminkiy’in Kazak Eğitim Sistemine Etkileri”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/7, Güz, 126-135.

Chıtılov, R. (2008). *Dala Vilayetinin Gazeti” Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Doğan, O. (2007). “Stalin Dönemi Kazak Alfabesi”. *Stalin ve Türk Dünyası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Durmuş, K. (2019). *Sovyet Türk Halklarının Latin Harflerine Geçişinin Türkiye’deki Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Kazakistan İlimler Akademisi (2007). *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*. Çev: Abdulvahab Kara, İstanbul: Selenge Yayınları.

Gömeç, S. Y. (2020). “Sovyet Rusya Döneminde Kazakistan”. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, 124 (245), Nisan, 405-420.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2019). *Sovyet Devrindeki Kazakistan’da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ktanova, M. (2019). *Kazakistan’ın Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Etrafında Gelişen Tartışmalar*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kutalmış, M. (2004). “Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi”. *Bilgi Dergisi / Güz*, 31, 1-21.

Ölçekçi, H. (2007). *Kazakistan’da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci*. Ankara: Birlik Yayıncılık.

Tuna, M. Ö. (2004). “Gaspıralı İlminkiy’e Karşı: Rusya İmparatorluğu’nun Müslümanları İçin İki Kimlik Projesi”. *İsmail Bey Gaspıralı İçin*. Baş Editör: Hakan Kırımlı, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 141-171.